

Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi – Journal of Social Sciences
Cilt / Volume: 2012-1 Sayı / Issue: 24

TÜRKİYE CUMHURİYETİ’NİN İLK YILLARINDA TÜRK-RUS TİCARİ VE EKONOMİK İLİŞKİLERİ ÜZERİNE

Tuğba KORHAN*

Özet

Birinci Dünya Savaşı ve ardından imzalanan Sevr Barış Antlaşması’ndan sonra Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Milli Mücadele başlamış ardından Genç Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Yeni Devlet, Osmanlı Devleti’nden borçlu kalan ekonomik mirasın üzerinde, bir taraftan emperyalist güçlere karşı varlığını devam ettirmeye çalışırken bir taraftan da sanayileşme yoluyla ekonomik kalkınmak için Rusya’dan destek almış ve böylece iki ülke arasındaki tarihsel ilişkiler ve komşuluk bağları dönemde kuvvetlenmiştir. Bu denli geniş çerçeveli bir konunun kısa bir makalede incelenmesi mümkün olmadığı için iki ülke arasında cumhuriyetin ilk yıllarındaki ticari ve ekonomik ilişkilere dikkat çekmeyi uygun gördük.

Anahtar Kelimeler: Türk-Rus, Ekonomi, ticaret, dış politika

THROUGH TURKISH-RUSSIAN TRADE AND ECONOMIC RELATIONS AT THE FIRST YEARS OF THE TURKISH REPUBLIC

Abstract

First World War and the Treaty of Sevres started Turkish War of Independence with under the leader of Mustafa Kemal Pasha and young Turkish Republic was founded. The new Republic’s government seeked for economical development through industrialization because of debt inheritance from Ottoman Empire and they supposed by Russian to make free the half bounded economy so historic friendship and neighborhood between two countries became for stronger it is imposible to scrutinize such kind of comprehensive subject matter. We aimed of to pay attention of economical and commercial relationship of two countries at the first years of The Turkish Republic.

Keywords: Turkish-Russian, Economy, trading foreign policy

1. Milli Mücadele Döneminde Türk-Rus İlişkilerinin Başlaması

Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya’da Bolşevik İhtilali çıkmış, savaş sırasında birbirlerine rakip olan Türkler ve Ruslar 15 Aralık 1917 tarihli Brest-Litovsk Anlaşması ile barış ilan etmişlerdir (Bayur, 1967: 113). Savaş bittikten sonra ise Rusya ülkedeki rejimi sağlamlaştırmaya çalışırken, Osmanlı Devleti yıkılmış ve milli mücadele dönemi başlamıştır. Milli mücadeleyi

gerçekleştirenler, bağımsızlık mücadelesinde Batı’nın emperyalist devletlerine karşı yalnız mücadele etmemek için müttefik arayışları içinde olmuşlardır. Nitekim Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey mecliste yaptığı bir konuşmada, milletin içinde bulunduğu yalnızlığı şu sözlerle özetlemiştir; “Ankara Millî Hükümeti’nin muhtaç olduğu dış kaynağı Batı’da bulmanın imkânı yoktur. Hariciye Vekili olmak sıfatı ile resmen ve alenen beyan ediyorum ki, şimdiye kadar Batı’da bize sağlam bir dayanak olacak ve ümit verecek hiçbir kesin değişiklik vaki değildir. Buna rağmen, Hükümetimiz mutlaka ve mutlaka bu büyük mücadelede kendisine yardımcı olarak büyük bir dış kuvvete dayanmak zorundadır. Bizim istediğimiz, millî sınırlarımız içinde iktisadi ve siyasi istiklalimizdir. Bunu, bugün resmî ve aleni bir dil ile bize söyleyecek ve kabul edecek her devlete şimdiden elimizi uzatmaya hazırız...”

Ankara Hükümeti, bir taraftan ekonomik destek ararken diğer taraftan da Batılı devletlere aynı zamanda emperyalizme karşı giriştiği istiklal mücadelesinde Rusya’yı bir denge unsuru olarak kullanmaya çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa da Ruslardan destek alma konusunun esaslarını belirlemiş ve amaçları şöyle sıralamıştır: “Ruslardan mümkün olduğunca çok silah ve para almak, kendilerini dostluğumuzdan şüpheye düşürmemek, istikbalimizi Rusya ve Doğu memleketleri ile birlikte hareket etmekte gördüğümüzü anlatmak. Misak-ı Millimizde kararlı olduğumuzu ve bunun Rusya’nın da menfaatlerine uyduğunu, bu sebeple kendilerinden kâfi derecede yardım beklemekte haklı olduğumuzu anlatmak. Misak-ı Millimizi Batı’ya tanıtmaktan vazgeçmeyeceğimizi ve bu hususta Rusya’dan lazım gelen yardımı elde edemezsek başkalarına da müracaat edebileceğimizi ihsas etmek. İngiliz Ticaret Mümessili ile temasınız olduğu takdirde, Misak-ı Millî esasları dairesinde barışa hazır olduğumuzu ve bunun İngiltere’nin bilmesi lazım geldiğini kendisine söylemek. İngiltere ile bu esaslar dairesinde bir antlaşmaya zemin olmak üzere Rus Hükümeti aracılık yapmak isterse bunu kabul edebileceğimizi icabında Rus liderine anlatmak.” (Gürün, 1991: 75-76).

Mustafa Kemal ideolojik kaygılara rağmen Sovyet Rusya’ya yaklaşma konusunda çekincelerin olduğunun da farkındadır. Bu sebeple hem içerde meclise hem de dışarıda Sovyet Rusya’ya karşı ikili ilişkiler ve ideoloji ihracını ayıran çizgileri kalın bir şekilde çizme ihtiyacını duymuştur; “...malumunuzdur ki ve cihanın malumudur ki, milli esaslara derin rabitalarla bağlı kalan Meclisiniz ve Hükümetiniz müstakil bir devlet olarak Rusya Bolşevik Cumhuriyeti denilen bir devletle münasebatı siyasetinde hiçbir vakit komünistlik ve Bolşeviklik esasını dahi telaffuz etmemiştir. ...fikir cereyanları cebir şiddet ve kuvvetle reddedilemez. Buna karşılık en müessir çare gelen cereyan-ı fikriye mukabil fikir cereyanı vermek fikre fikirle mukabele etmektir. Binaenaleyh komünizmin memleketimiz için milletimiz için, icaba-ı diniyemiz için gayri kabili kabul olduğunu anlatmak yani efkârı umumiye-i milleti tenvir etmek en nafi bir çare görülmüştür.” (TBMM GZC 1980: 326-335).

* Dr., Dicle Üniversitesi, ttugbadogan@hotmail.com

Rusya ile olumlu ilişkiler geliştirmek amacıyla Milli Mücadele'nin yayın organı olan Hâkimiyeti Milliye gazetesinde yazılar çıkmış, gazete yayın hayatına başladığı tarihten itibaren Rusya'ya mesajlar veren yayınlar yapmıştır. İlk sayısı 10 Ocak 1920'de çıkan gazetenin "Hâkimiyet-i Milliye" adlı baş makalesinde şöyle diyordu; "Bu mukaddes mücadelede, şarkın en esaslı iki hükümeti Türkler ve Sovyetler, şarkın kurtuluşu davasında samimiyetten değil, onun kadar siyasetten ve pek hayati olan menfaatlerden kaynaklanan bir zorunlulukla aynı mücadeleyi yapmaya çalışacaklar, aynı düşmanlara karşı zafer kazanmak için yan yana duracaklardır. "(Hâkimiyet-i Milliye, 1921: 1-4).

Ruslardan yardım almak için yapılan ilk resmi girişim 26 Nisan 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e yazdığı mektuptur (Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, 1991: 318). Bu yardım talebinde bulunan mektuba cevap Dış İşleri Bakanı Çiçerin'den gelmiştir. Komiser Çiçerin tarafından 3 Haziran 1920 tarihinde verilmiş olan bu cevap "Hâkimiyet-i Milliye" gazetesinde "Türkler ve Müttehit Rus Cumhuriyeti Münasebeti" başlığıyla yer almış ve şöyle denmiştir; "Sovyet Hükümeti her iki milleti tehdit eden ecnebi emperyalizmine karşı mücadeleye iştirâk edildiğini bildiren ve Sovyet Hükümeti ile münasebat-ı muntazamaya girişilmek arzusunun mutazammın mektubunuzun vüsul bulduğunu işar ile kesb-i şeref eyler. Ankara Büyük Millet Meclisi'nde temerküz eden Türk Hükümeti'nin siyaset-i hariciyesi esasatına Sovyet Hükümeti memnuniyetle muttali oldu. Bu prensipler bervech- i âtidir: Türkiye istiklâlinin ilâmı, Gayr-i kâbil-i inkâr ve itirâz Türk arazisinin Türk Devleti'ne ilhâkı, Arabistan ve Suriye'nin müstakil devlet olarak ilâmı, Büyük Millet Meclisi tarafından muatti karara nazaran Ermenistan'da, Kürdistan'da, Lazistan'da, Batum arazisinde şarkî Trakya'da ve Türklerle Arapların müştereken mukim buldukları bi'l-cümle arazideki milletlerin kendi mukadderâtlarının tayîn ve tesbiti emrinde serbest bırakılmasını ve mültecilerle kerhen hicret etmiş olanların bu mıntıkada serbestçe referanduma iştirak edebilmeleri zımnında yurtlarına avdetlerini tabii buluyoruz" (Hâkimiyet-i Milliye, 1920: 4).

Bu cevaptan Rusya'nın da Milli mücadeleyi yapanlarla iyi ilişkiler kurmak istediği anlaşılmalı ve Moskova'ya bir heyet gönderilmiştir. 24 Temmuz'da Dış İşleri Bakanı Çiçerin ile görüşen heyet yardım talebinde bulunmuştur (TBMM GCZ: 158-187).

Talep edilen yardım malzemelerin listesi şöyledir; dörtte üçü Alman ve dörtte biri Osmanlı mavzeri olmak üzere 200 bin tüfek, 5 milyon mermi; dağ topları ve 105'lik obüs olmak üzere 300 top, dağ topları için dörtte üçü şarapnel ve dörtte biri tane, otobüs için yarı yarıya tane ve şarapnel olmak üzere 75 bin mermi ve top başına en az 1000 mermi; 500 makineli tüfek, her birine 15'er bin mermi ve gerekli yedek parça; 200 sahra telefonu ve yeterince kablo, 5 telsiz istasyonu (200-500 km. arası konuşmalar için), 200 uçak, 100 kamyon ve otobüs, 40 binek otomobil, 3 kolordu ihtiyacını karşılayacak kadar topçu kurşun takımları, 100 asker için elbise, gerekli teçhizat ve 50 bin kaputluk kumaşı,

mermi yapım tezgâhları, Eskişehir fabrikasını büyütmek için uzman elemanlar, demiryolu için gerekli ray, Erzurum'da bir silah fabrikası, Ermenistan yolu açılıncaya kadar 600 bin kg benzin (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, 1984:41-42).

Fakat yardım miktarı kesinleşmeden Rusların, Ermeniler lehine toprak istemesiyle Doğu Anadolu sınırı ile ilgili anlaşmazlık çıkmış ve görüşmeler kesintiye uğramıştır. Ermenistan üzerine yapılan harekât ve sonrasında imzalanan Gümrü Anlaşması'nın ardından Moskova görüşmeleri tekrar başlamış ve uzun ve güç koşullar altında süren görüşmelerden sonra, 22 Eylül 1920'de Sovyetlerden ilk silah yardımı Trabzon limanına ulaşmıştır. Türk-Sovyet Rusya görüşmeleri 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması'yla tamamlanmıştır. Siyasal nedenlerle, resmi antlaşma dışında, Sovyetler 10 milyon altın ruble ile iki tümeni donatacak kadar silah ve cephane vermeyi kabul etmiştir. Moskova Antlaşması'ndan önce Anadolu'ya ulaştırılan 100 bin liralık külçe altın ve Halil Paşa'nın elden getirdiği 1 milyon altın ruble ile toplam yardım 11 milyon altın ruble ve 100 bin lira değerinde külçe altındır. (Müderrişoğlu, 1973: 528).

Bu gelişmelerden sonra her iki hükümet de karşılıklı olarak elçi görevlendirmiş, Moskova tarafından M. Budu Mdivani Ankara Elçisi olarak, 21 Kasım 1920'de Batı Cephesi Kumandanı olan Ali Fuat Cebesoy da B.M.M'nin onayı ile Mustafa Kemal Paşa tarafından Moskova Elçisi olarak tayin edilmiştir (Hâkimiyet-i Milliye, 1921:1). Yusuf Kemal, Rıza Nur ve askeri danışman olarak Saffet Arıkan'ında aralarında bulunduğu elçilik heyeti ile Ali Fuat Paşa, 7 Aralık 1920'de Moskova'ya hareket etmiştir (Hâkimiyet-i Milliye, 1921:120).

Gerek Ermenilere karşı gerekse Yunanlılara karşı askeri zaferler kazanmaları da Türklerin elini güçlendirmiştir (Kavanin Mecmuası, 1925: 157-158). Yine aynı dönemde Afganistan Devleti'nin murahhası Mehmet Veli Han arasında Moskova'da on maddelik bir ittifak muahednamesi imza edilmiş (Hâkimiyet-i Milliye, 1921:1) ve bu gelişmelere kayıtsız kalamayan Ruslar da anlaşmaya yanaşarak ilk Türk Rus resmi anlaşmasını imzalamışlardır (Düstur, 72-78).

Yusuf Kemal hatıratında şöyle değerlendirmiştir: "Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihteki iki büyük düşmanından biri samimi olarak bize dost olduğunu, bu defa, öbür düşmanla tarihte birkaç defa olduğu gibi birleşerek Türk topraklarını paylaşmaya kalkmayacağını kabul etmiştir. Büyük Millet Meclisi iki cephede savaşmaktan, ordumuz arkadan vurulmak tehlikesinden kurtulmuştur. Misak-ı Millimiz tanınmıştır. Vaktiyle savaş tazminatı olarak elimizden alınan topraklarımız ana vatana geri verilmiştir" (Hâkimiyet-i Milliye, 1921:2).

2. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türk-Rus Ticari İlişkileri

1920'li yılların ikinci yarısında Avrupa Devletleri arasında önemli gelişmeler olmuş, 30 Ağustos 1924'te Londra'da Almanya'nın Daves Planı'nı

kabul etmesi ve yürürlüğe girmesi milletlerarası ilişkilerde bir devrenin başlamasına ivme kazandırmıştır. Şubat 1925'te Fransa, İngiltere ve İtalya'ya bir saldırmazlık paktı teklif etmiş ve bunun sonucunda İsviçre'nin Lokarno şehrinde Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya'nın katılımıyla yapılan görüşmeler sonucunda 16 Ekim 1925'te bu pakt imzalanmıştır. Böylece "Almanya - Fransa ve Almanya - Belçika arasında sınırlar kesin olarak tespit" edilmiştir (Armaoğlu, 1991, 168).

Fakat Lokarno süreciyle Almanya'nın diplomatik arenada işbirliği araması en çok Sovyet Rusya'yı endişelendirmiştir. Batının kapitalist dünyasındaki örgütlenmeyi kendisine karşı bir tehdit olarak algılayan Rusya bu süreçte Türkiye'ye yakınlaşmayı önemsiyordu. Özellikle Musul Meselesi'nde Türkiye aleyhinde karar alan Milletler Cemiyeti'ne karşı Rusya'nın varlığı da Türkiye için önemliydi. Milletler Cemiyeti'nin kararından bir gün sonra 17 Aralık 1925 tarihinde Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin ile Türkiye Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Bey Paris'te yeni bir dostluk ve tarafsızlık antlaşması imzalamıştır (Gürün, 1997:207). Bu anlaşma ile taraflar Milletler Cemiyeti'ne girmemeleri hususunda zımnî bir taahhüt etmişlerdir.

Anlaşma üç protokolden oluşmuştur. İlk olarak taraflar öteki devletlerle her türlü ilişkilerinde serbest olacaktı, ikinci protokole göre; taraflar birbirlerine karşı, parasal ve ekonomik antlaşmalara da katılmayacaklardı son ve üçüncü protokol ise taraflar arasında çözümlenemeyen anlaşmazlıkların, çözüm yöntemlerini bulmak için, görüşmelere girişeceğini öngörüyordu (Soysal, 1992: 122).

Türkler ve Ruslar bir taraftan siyasi anlaşmalar yaparken diğer taraftan da ticari ilişkiler geliştiriyorlardı. Fakat siyasi ilişkilerin kurulduğu bu yıllarda Ruslar, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu petrol gibi maddeleri göndererek ticari ilişkiler de kurmak istiyorduydu da Türk tarafı bu dönemde Ruslara ne olumlu ne de olumsuz cevap vererek çekingen ve oyalayıcı bir tutum sergiliyordu (BCA,030.10.206.410.1.).

Bu dönemde petrol, şeker ve dokumalar, Rusların Türkiye'ye ihraç ettikleri başlıca mallardı. Cumhuriyetin ilanından sonra ise Türk yöneticiler Rusya ile ticari faaliyetler göstermekte biraz daha cesaretli bir tutum takındılar. Bu dönemde, 1923 yılında Türkiye Rusya'dan yapmış olduğu ithalat toplam ithalatının %2'si iken ertesi yıl bu rakam %3.29'u bulmuştur. Tütün, maden ve hayvan ihracatına karşılık Rusya'dan petrol, yiyecek malzemesi, aydınlatma malzemesi alınıyordu (Türkiye Salnamesi, 1927:303).

1926 yılına gelindiğinde iki ülke arasında ticari nedenlerle pürüzler yaşanmış, Türkiye'den Rusya'ya giden mallar için ya yüksek vergiler istenmiş ya da Türk mallarına el konulmuş (Hâkimiyeti Milliye, 1929:3). Bu konuda Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü ve Sovyet Dış İşleri Bakanı Çiçerin arasında görüşmeler yapılmış ve bu görüşmeler sonucunda 11 Mart 1927 tarihinde Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması imzalanmıştır (Kavanin Mecmuası, 1927:227-240).

Bu anlaşmaya göre Sovyet Rusya'nın Türkiye'deki ticari temsilciliklerinin statüsü düzenlenerek ticari temsilciler diplomatik dokunulmazlık kazanmışlardır. İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin, Erzurum, Konya ve Eskişehir'de ticari temsilcilikler açılmasına karar verilmiştir. Ayrıca Taraflar üçüncü bir devlete gönderilecek malların gümrüğe tabi olmadan kendi ülkelerinden transit olarak geçmesini kabul etmişlerdir. Böylece, Türkiye kaynaklı mallara Batum'dan transit geçiş hakkı tanınmış oldu. Son olarak da bu anlaşmayla Türkiye'nin Rusya'ya ihracatına yıllık değer sınırlaması getirildi.

Fakat imzalanan anlaşma Rusya ile olan ticari sıkıntıları çözmek için yeterli olmamıştır. Dünyanın sürüklendiği ekonomik buhran döneminde bu ticaret anlaşması zaman zaman göz ardı edilmiştir. Zaman zaman Ruslar, Türk mallarının içine özellikle gönderilen derilerin arasına yabancı mallar karıştırıldığını iddia ederek ticareti durdurmuştur (Cumhuriyet Gazetesi, 1929: 1). Türkiye ise gönderilen malların tamamının Türk malı olduğunu fakat Rus gümrük memurlarının haksız kazanç sağlamak için ya malları beklettiğini ya geri gönderdiğini ya da yüklü vergilerle kabul ettiğini savunmuştur (Cumhuriyet Gazetesi, 1929: 2).

Bu sorunların çözümü için Moskova Büyük Elçisi Hüseyin Ragıp (Baydur) Ankara'ya gelerek konu hakkında bilgi almış ve aynı zamanda İktisat Bakanlığı Dış Ticaret Müdürü Avni Bey de Türk tüccarlar ile Ruslar arasındaki Sovyetler Birliği'ne gönderilen ürünlerden özellikle derilerin Türk malı olmadığı konusunda yaşanan ihracat sorunları nedeniyle araştırma yapmak için Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir (Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 1929: 1).

Aynı yılın ağustos ayında ticari sorunları gidermek için Türk ve Ruslardan oluşan bir araştırma komisyonu oluşturulmuşsa da Türk dericilere mallarını 1 Eylül 1929'a kadar gönderme fırsatı tanınmış fakat konu nihai bir çözüme kavuşturulamamıştır. Türk tüccarlar limanlarda sorunlarla karşılaşmaya devam ederken Ruslar sorunsuz olarak kendi mallarını Türkiye'ye göndermeye devam etmişlerdir (Cumhuriyet Gazetesi, 1929: 1).

Bu anlaşmazlıkların sürüp gitmesi üzerine Rus Dışişleri Komiserliği Şark Genel Müsteşarı M. Karahan Türkiye'ye bir ziyaret düzenlemiş ve iki ülke arasında 6 aylık bir ticaret anlaşması daha imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre ihracat işi milli bankalara bırakılmış ve Ziraat Bankası ile Sanayi ve Maadin Bankası gibi Milli Bankalar aracılığıyla bir ticaret şirketi kurulmuş ticaretin bu şirketler aracılığıyla yapılacak olması da Türk tüccarlarının hoşuna gitmemiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 1929: 1).

Ticari anlaşmazlıklar iki ülke arasında devam ederken bununla çelişen siyasi bağlılıkların yaşanması da aynı tarihlere denk düşmektedir. 1925 yılında imzalanan dostluk ve saldırmazlık anlaşmasının süresi 1929 yılında 2 yıl daha uzatılmış ve Türkiye Litvinov protokolüne imza atmıştır. Bu protokolle Türkiye, İngiltere ve Romanya'yla bir anlaşmaya oturmadan önce Rusya'nın onayını almak zorundadır.

1929 yılında Türk Rus ticareti biraz daha yol kat etmiştir. Rus ticari temsilcisi Soksovi'nin Sanayii Kongre Dairesi'nde verdiği rapora göre Türkiye'ye yapılan ihracat üç yıl içinde iki kat artarak 10.000.000 doların üstüne çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Anadolu'ya tarım ürünleri gönderilirken artık sanayi ürünleri gönderilmeye başlanmış (Aydın Tarihi, 1930:5925) ve bu da yavaş yavaş Türkiye'nin ihtiyaçlarının da değiştiği ve geliştiğini göstermektedir.

1929'da Türkiye'nin toplam ithalatı 275.000.000 lira olup, bunun %6.43'ünü, yani 16.467.000 Lirasını Rusya'dan alınan mallar oluşturur. Aynı yıl Türkiye'nin toplam ihracatı yaklaşık 150.000.000 lira olup, bunun yalnızca %3.49'u, yani 5.422.000 liralık kısmını Rusya'ya ihraç edilen mallar oluşturmuştur.

1927 yılında yapılan Ticaret Anlaşmasının sona ermesinden sonra 16 Mart 1931'de Türk ve Rus temsilcileri Hüseyin Ragıp (Baydur) Bey ile Karahan tarafından imzalanmıştır. Otuz maddeden oluşan ve iki nüsha olarak düzenlenen bu anlaşmaya ek bir de nihai protokol imzalanmıştır. Bu anlaşma TBMM tarafından 22 Mayıs 1931 tarihinde 1876 sayılı kanunla kabul edilmiştir (Düstur, 1931:1014-1037).

Bu anlaşmayla Rusya Türkiye'den yıllık 15 milyon dolarlık mal almayı taahhüt etmiş ve bu malların 500.000 dolarının Türkiye'nin doğu illerinden alınmasına karar verilmiştir. Aynı zamanda iki ülke vatandaşları mevcut kanun ve nizamnamelere uyarak ithalat ve ihracat yapabileceklerdir. Anlaşmazlık durumlarında ise tarafların her biri diğerinin ülkesinde ikamet eden vatandaşların oturdukları bölge mahkemesine tabii oldukları belirtilmiştir. Ayrıca bu anlaşma Türkiye'ye Doğu ve Batı ülkelerine transit geçiş hakkı da sağlanmıştır.

1925 protokolü, 1931 yılında imzalanan deniz kuvvetlerinin sınırlandırılması protokolüyle 5 yıl daha uzatılmıştır (Vakit Gazetesi, 1931:4). Taraflardan biri diğerine altı ay önceden bildirmeden Karadeniz'deki veya ona bitişik denizlerdeki donanmasını güçlendirecek bir savaş gemisi yapmayacak veya başka bir ülkeye yaptırmak üzere sipariş vermeyecek ya da söz konusu denizlerde bulunan kendi savaş donanmasının şimdiki gücünü artırmaya neden olabilecek herhangi başka bir önlem almayacaktır (Düstur, 1010-1012).

3. Türkiye'nin Ekonomik Kalkınma Çabalarına Rusya'nın Desteği

Dünya ekonomik buhranı içinde Türkiye kendine has bir ekonomi politikası uygulayarak özel teşebbüsün önünü devletin açacağı, ihtiyaca yönelik bir model oluşturmaya çalışmış ve buna da mutedil devletçilik denmiştir (Tekeli, 1982: 164). Dönemin uygulamaları ve devleti yönetenlerin bu konudaki görüşleri incelendiği zaman; devletçilik uygulamasının bir doktrin gereği değil, faydacı bir zihniyetle benimsendiği anlaşılacaktır. Nitekim Atatürk'ün devletçilik görüşü şu şekildedir: "Bizim takibini muvafık gördüğümüz devletçilik prensibi bütün istihsal vasıtalarını fertlerden alarak,

milli bütünü başka esaslar dâhilinde tanzim etmek gayesini güden ve hususi ve ferdi teşebbüs ve faaliyetlere meydan bırakmayan sosyalizm prensibine dayanan kolektivist, komünizm gibi bir sistem değildir. Bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar milleti refaha, memleketi memuriyete erdirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisadi sahada- devleti fiilen alakadar etmektir" (Boratav, Korkut. Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985, 2.b. İstanbul: 1989).

Bu ekonomik model basın yoluyla da desteklenmeye çalışılmış ve bu konuda kadroculara iş düşmüştür, Kadrocular Türkiye'nin ekonomi politikasını, çağın hareketi içine yerleştirmeye çalıştılar. Şöyle: "... Savaş sonrası ekonominin üç büyük sorunu vardır;

1. Kapitalist ekonomi sisteminin yerine komünist ekonomi sistemini kurmak. Bunu Rusya çözümlenmeye çalışıyor. 2. Kapitalist ekonomi sistemini kurtarmak. Bu işle Akvam Cemiyeti (Birleşmiş Milletler) uğraşılıyor. 3. Sömürge ekonomisi yerine bağımsız ulus ekonomisini yaratmak. Bu da Türkiye Cumhuriyeti'ne düşüyor" (Nedim, 1932:4).

Fakat Türkiye'de 1930'lu yılların başında batıya yakın durma ve bununla birlikte Milletler Cemiyeti'ne girme konusu tartışılmaya başlanmıştı. Bu konudan endişe duyan Rusya, Türkiye ile irtibatı koparmamak için 27 Ekim 1931 tarihinde Dışişleri Halk Komiseri Litvinov'u Türkiye'ye göndermiştir. Özellikle ekonomik girişimlerini arttıran Türkiye'ye sizin batıya ihtiyacınız yok, istediğiniz desteği biz veririz mesajını vermek şeklinde yorumlanmıştır (Sönmezoglu, 2001: 85).

Bu olumlu ilişkileri pekiştirme için Başbakan İsmet Paşa 1932 yılında Rusya'da Nisan ve Mayıs aylarını kapsayan bir gezi yapmış, gezide birinci beş yıllık kalkınma planını uygulayan Rusya'dan bu konuda Türkiye'ye de yardımcı olması için destek istenmiştir. Bunun üzerine bir iktisat profesörünün kalkınma planı üzerine Türkleri aydınlatması için görevlendirilmiş ve aynı zamanda Ruslar 16 milyon liralık bir kredi vermeyi kabul etmiştir. 20 sene vadeli olacak olan bu kredinin geri ödemesi ise dolar üzerinden değil Rusya'nın istediği mallarla olacağı hususunda anlaşmaya varılmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 1932:1). Bu kredi sanayi kuruluşlarının finansmanı için kullanılacaktır. Türkiye, Rusların 5 yıllık kalkınma planındaki başarısını kendi ülkelerine de yansıtmak istemiş, garp devletleri seviyesine çıkmak için garp devletleri gibi ihtilalci metotlar uygulama gerektiği düşüncesi hâkim olmuştur (Atay, 1931:3-7).

Bu gezinin bu olumlu ekonomik sonucunun yanında Türk basını SSCB'nin Milletler Cemiyeti'ne girişini de İsmet Paşa'nın iknası ile olduğunu duyurmuştur. Cemiyet'i Akvam Büyük Meclisi'nin Celse-i Mahsurası esnasında Avustralya, İran, İtalya, Almanya, Portekiz; İngiltere, Macaristan, Fransa, Japonya, Bulgaristan, Lehistan, Hindistan, İrlanda, Avusturya, Kanada ve Kolombiya mümessilleri Türkiye'nin Cemiyet'i Akvam'a girmeye davet edilmesi hakkındaki takrire müzaheret etmişlerdir (Düstur, 475-482). Gezinin

sonunda Türk Heyetinin geri dönmemesinin ardından Türk uzmanlar ülkede kalarak Rusya'nın sanayi kuruluşlarını incelemiş birçok ağır ve hafif sanayi komiserliklerine inceleme gezleri düzenlemişlerdir. Karasnaia Zirai İmalathanesini, Lenin Ziraat Akademisi'ni, Elektrosila Fabrikası ve Harkof Traktör ve İmalat Fabrikası'nı, Lomonosov Porselen Fabrikası'nı, Şeker Sanayi Fenni Tetkikat Enstitüsü'nü, Odesa Limanı'nın imalathanelerini ziyaret etmişlerdir (Cemil, 1932:234). Özellikle tekstil sanayinin çok geliştiği ülkeden Türkiye'de kurulacak bu endüstri kolu için makinelerin getirilmesine karar verilmiştir (Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 1934:1-6).

Bu gezide kararlaştırıldığı gibi Ağustos 1932'de bir grup Rus uzman, verilen Rus kredisinin nerelerde kullanılması gerektiğini belirlemek için Türkiye'ye gelmişler fakat gelmeden önce Türkiye'nin ihtiyacı olan kamyon, traktör gibi üretim araçlarından hediye olarak göndermişlerdir (Cumhuriyet Gazetesi, 1932, s. 2). Sovyetler Birliği Proje Müdürü İktisat Profesörü Orloff başkanlığında gelen uzmanlar heyeti, pamuklu dokuma mühendisi elyaf uzmanı M. Serj Mazurin, kumaşların düzenlenmesi uzmanı M. Glagabien, mimar Nikolayef, inşaat enstitüsü müdürü, su mecrası ve kanalizasyon uzmanı Profesör M. Samgin, jeoloji uzmanı M.Troyanski, teknik enstitüsü profesörü enerji uzmanı Boris Volinski, iktisat enstitüsü müdürü planları hazırlama uzmanı iktisatçı Profesör M. Nikolo Kovalefski'den oluşmuştu (Cumhuriyet Gazetesi. 1932, s.1).

Türk uzmanlarında gezilerinde refakat ettiği Rus heyeti pamuklu dokuma fabrikaları kurmak için uygun yerlerin tespiti amacıyla Eskişehir, Kayseri, Malatya, İzmir gibi illerde gruplar halinde incelemeler yapmışlardır. Bu geziler sonucunda uzmanlar Türk yetkililere raporu sunmuşlar ve bu raporda belirtildiği gibi Nazilli ve Kayseri'de pamuk fabrikalarının kurulması ayrıca pamuk üretiminin arttırılmasını tavsiye etmişlerdir. (Cumhuriyet Gazetesi 1932, s.1, 4.) fakat Rus uzmanlarının nihai raporu Rusya'ya gittikten sonra "Türkiye'de Pamuk, Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayi" başlığı altında göndermişlerdir. Raporda yıllardır dışardan pamuklu dokuma alan Türkiye'nin kendi kumaşını yapabilmesi için hem altyapı hem de üretim araçları için ayrıntılı öneriler sunulmuştur.

Rus heyetinin raporundan sonra 9 Mart 1933 tarihinde Hereke Fabrikası Müdürü Reşat Bey Başkanlığı'nda Feshane Müdürü Şevket Turgut ve Sanayi Ofisi Fen Heyeti Müdürü Kâmil Beylerin katılımıyla Türk sanayiciler heyeti Rusya'da sanayii tesislerini görmek üzere bu ilkeye bir ziyaret düzenlemişler ve dokuma fabrikalarını gezmişlerdir. Heyetin ziyareti sırasında Rusya tarafından verilen kredinin planlamasını yapmak üzere Türkstroy adında bir tröst müdürlüğü kurulmuştur. Müdürlüğe de Sovyet Ağır Sanayi Komiserliği üyesi M. Zolotraf getirilmiştir. Türkstroy ilk olarak Kayseri'de kurulması planlanan bez fabrikasının projesini hazırlayarak Haziran 1933'te ülkede bulunan Türk heyetine sunmuştur (Cumhuriyet Gazetesi, 1933, s. 3).

Kayseri'de kurulacak olan fabrikanın çalışmalarına hızla başlanmış

fabrikanın inşası devam ederken Sümerbank Genel Müdürlüğü, fabrikada çalıştırılmak üzere yetiştirilecek gençleri staj yapmaları için Rusya'ya göndermiştir (BCA30.18.1.2,41.85.7). 90 Türk genci 9 ay Rusya'da staj gördükten sonra kurulacak fabrikada usta olarak işe başlayacaklardır (Cumhuriyet Gazetesi, Sayı. 1933:1-2).

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, TBMM'de dördüncü dönem üçüncü toplanma yılı için yaptığı konuşmada Rusya ile olan münasebetleri şöyle değerlendirmiştir; "Efendiler! Bu sene, mümtaz bir Sovyet Heyeti'nin cevap ziyaretini kabul ettik (alkışlar). Bu ziyaretin onuncu yıl bayramına tesadüf ettirilmesi, iki memleket arasındaki münasebetlerin derin samimiyetini gösteren mesut bir vesile olmuştur (alkışlar). İki memleketin çetin zamanlarında kurulmuş, on beş senedir türlü imtihanlardan daha kuvvetli çıkmış bir dostluğun daima yüksek kıymeti haiz olması, beynelmilel sulh için değerli ve ehemmiyetli bir amil olduğundan tereddüt edilemez (alkışlar)."

1933 yılına Rusya'dan bir heyetin Türkiye'ye gelmesi kararlaştırılmış heyetin başında Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Vyaçeslov Mihayloviç Molotov'un olacağı duyurulmuştur (Gürün. 1991: 132). Fakat Molotov'un ani rahatsızlığı sebebiyle heyete katılacaklar değiştirilmiş ve Kızıl Ordu'nun Başkumandanı Harbiye Komiseri Voroşilof'un gelmesi kararlaştırılmıştır. Voroşilof'un Türkiye'ye geleceği haberi dünyada yankı uyandırmış, Türkiye'de önemseydiği bu misafir için hazırlıklarda çok titiz davranmıştır. Bu heyetle eş zamanlı olarak 23 Ekim 1933'de Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye hediye olarak gönderdiği üç adet uçak ile General İligin'in başkanlığında bir Kaymakam, iki yüzbaşı, altı mülâzım ve üç makinistten oluşan bir Rus heyeti İstanbul'a gelmiştir (Cumhuriyet Gazetesi.1933:5). Sivastopol'dan İstanbul'a oradan da Ankara'ya geçen Harbiye Komiseri resmi temaslarda bulunmuş aynı zamanda 1933 yılının 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına da katılmıştır (Vakit. 1933:2). Ardından iç Anadolu illerindeki fabrikaları gezen Voroşilof İzmir'e geçmiş ve İstanbul'a dönerek 13 günlük gezisine burada nokta koymuştur (Erdal Aydoğan, Voroşilof'un Türkiye'ye gelişi).

Birinci 5 yıllık kalkınma planı uygulamaya koyulduğunda Rusların gönderdiği kredi ile ilk olarak Kayseri'de bir mensucat fabrikası kurulmuş, (Aydın Tarihi. 1934: 18) tesisat ve malzemeleri yine Rusya'dan getirilen ve kumaş dokuma kısmı, mamul ve gayrimenkul ambarı, tamir atölyesi, kuvvei muharrike santrali, su deposu, kimyevi tasfiye binası, su kuyuları ve tulumba dairesinden oluşan sanayi inşa edilmiştir (BCA030.18.01.02).

Yıllık 30 milyon metre kumaş üretecek kapasitede hazırlanan bu fabrikanın oluşumunda Rus mühendisler de çalışmışlardır (Aydın Tarihi, Sayı: 31 Haziran 1936, s. 276). Aynı zamanda bu sanayi kolunda çalıştırılmak üzere bir işçi kısmı ve bir de usta kısmından oluşan Kayseri Sanayi Mektebi kurulmuştur. Bu kurumda yetiştirilenler hem sanayi üretimde bulanacak hem de üretim için gerekli teçhizatın üretimi için yetiştirileceklerdi. Dönemin endüstri dergisi kayıtlarına göre (Endüstri. 1936:45-46) bir yılda 1450 öğrenci

yetiştirilmiş, fabrikanın 1936 yılındaki işçi mevcudu 1998 erkek, 65 kadın, 103 kız çocuğundan olup üretim 12.500 kilo iplik ve 90.000 metre kumaş olmuştur.

Rusya'dan sağlanmış olan krediyle kurulan bir başka fabrika ise Nazilli Basma Fabrikası'dır. Hem iplik üretimi sağlayabilecek hem de dokuma yapacak olan bu fabrikanın üretimi Kayseri Mensucat Fabrikası'nın üretiminden daha az olmasına rağmen Nazilli Basma Fabrikası'nda daha iyi cins kumaşlar üretilmesi planlanmıştı (Ulus, 1935: 3).

Nazilli'nin yanında Ereğli'de de bir bez fabrikası kurulmuş 1936 yılında üretime başlayan fabrikada 1.500 işçi çalışarak 6 bin ton ince iplik üretilmiştir (Cumhuriyet. 1936: 6).

Rusların desteğiyle üretim kuruluşlarını tamamlamaya çalışan genç Türkiye Cumhuriyeti bir yandan da bu ülke ile olan ticareti arttırmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 1934:1). 1934 yılının kayıtlarına göre petrol, benzin, kablo, demir çelik mamulleri, aydınlatma eşyaları, salon tuvalet mutfak eşyaları, yer döşemeleri, kâğıt tekstil ürünleri alınırken, iki milyon Türk lirası yün, tiftik, canlı hayvan, av derileri, zeytin, portakal ihraç etmişlerdir (Vakit Gazetesi, 1934:1). Aynı yıl içinde askeri malzemeler satın almak için bir heyet gönderilmiş (BCA 030.18.01.02), bir yıl sonra 1935'te ise otobüs, itfaiye arabası ve muhtelif iş makineleri satın alınmıştır (BCA030.18.01.02).

Bunların yanında Erzurum-Kızılçakak demiryolu hattının inşası için gerekli olan malzemeler ile 1936-1938 yılları arasında Sivas Erzurum hattı için gerekli 10 bin ton çimento 190 bin lira karşılığında Rusya'dan tedarik edilmiştir (BCA030.18.01.02). 1937 yılı içerisinde de, Devlet Demiryolu işletmesinin Erzurum-Sarıkamış hattında işleyen lokomotifler için gerekli olan 4000 ton mazotun, Sarıkamış'ta Türkiye'nin kendi olanaklarıyla teslim edilmek üzere gümrük resmi dâhil 4,5 kuruşa mal edileceği anlaşıldığından icra vekilleri heyetince Sovyetlerden temin edilmesi kararlaştırılmıştı.

Sonuç

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun rakibi olan ancak savaş sırasında yaşadığı ihtilâl sebebiyle savaştan çekilerek emperyalist bloğa karşı Türk Millî Mücadelesi'ni destekleyen Sovyet Rusya ve Türkiye arasında II. Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte genelde yakın işbirliği ve iyi ilişkilerin yaşandığı bir dönem olduğu görülmektedir. Dünyadaki mevcut ekonomik ve siyasi yapının o dönemde iki ülkenin yakın işbirliği içerisinde olmasını zorunlu kıldığı da görülmektedir. Karşılıklı çıkar ilişkisi içerisinde bu dönemde hem siyasi hem de ekonomik olarak yakın işbirliği içerisinde bulunulmuştur. Türkiye öncelikle İstiklal Savaşı mücadelesinde ve sonrasında Batılı devletlerle yaşanan birçok meselede emperyalist devletlere karşı yardım ve destek alacağı ülke olarak Sovyet Rusya'yı görmüştür. Sovyetler Birliği ticari, ekonomik ve siyasi ilişkiler yoluyla Türkiye'yi nüfuzu altına almaya çalışmıştır. Buna karşılık Türkiye, Batı ile ticari ve siyasi ilişkilerini önem vererek Sovyetlerin nüfusu altına girmekten kaçınmıştır.

Bu dönem içerisinde siyasî tutumlar çerçevesinde Türkiye, Sovyet Rusya'nın modernleşme, planlı kalkınma ve sanayileşme konularındaki birikiminden faydalanma eğiliminde olmuştur. Sovyet tecrübesinden faydalanma eğiliminin 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'ndan sonra Türkiye'de başlatılan devlet eliyle planlı kalkınma hamlesi kararının ardından 1930-1938 devresinde oldukça yüksek bir düzeye çıktığı görülmektedir. Türk modernleşmesi denildiğinde ilk akla gelen batı'dır. Türk modernleşmesinin izlediği, Batı kapsamında yer almayan ancak bu yolda esinlendiği, somut bir takım alıntılar yaptığı bir Sovyet Rusya vardır. Sovyet Rusya Türkiye tarafından ağırlık olarak sanayi ve tarım alanında izlenmiş ve bu izlemenin sonucunda da ilerlemesine katkı sağlayabilecek unsurları tereddüt etmeden almıştır.

KAYNAKLAR

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Cumhuriyet Gazetesi
Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi
Vakit Gazetesi
ARMAOĞLU, F. (2010). *XX. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Alkım Yayınevi, Ankara.
Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, (2006). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul.
ATAY, F. (1931). *Yeni Rusya*, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara.
AYDOĞAN, E. "Kliment Yefromoviç Vorosilov'un Türkiye'yi Ziyareti ve Türkiye-Sovyet Rusya İlişkilerine Katkısı" *Tarih Yolu Dergisi*, Cilt 10, s. 337-357.
Aydın Tarihi, (1930). No. 72, Ankara.
BAYUR, Y. H. (1967). *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III, TTK Yayınları, Ankara.
BORATAV, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi*, İmge Kitabevi, İstanbul.
CEBESÖY, A. F. (2002). *Moskova Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul.
CEMİL, A. (1932). "Dost Sovyet Memleketinde Neler Gördüm?", *Kooperatifçilik Dergisi*, No: 3-4-5, Şubat-Temmuz, s. 234-240.
Düstur, (1931). Başvekâlet Matbaası, Ankara.
GÜRÜN, K. (1986). *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
GÜRÜN, K. (1991). *Türk-Sovyet İlişkileri*, (1920 – 1953), TTK Yay. Ankara.
İLKİN, S. (1979). Birinci Sanayi Planının Hazırlanışında Sovyet Uzmanlarının Rolü, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayısı, s. 258-275.
İNAN, A. (1972). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
MÜDERRİSOĞLU, A. (1973). *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Kastaş Yayınları M.B.
NEDİM, V. (1933). "Devletçilik Yolunda Aydınlik", *Kadro Dergisi*, Sayı 23.
NEDİM, V. (1933). "Sanayileşme Davası", *Kadro Dergisi*, Sayı 24.
NEDİM, V. (1933). "Bizde Hususi Teşebbüsün Zaferi", *Kadro Dergisi*, Sayı 13.
SOYSAL, İ. *Türkiye'nin Siyasa Antlaşmaları*, TTK Yayınları, Ankara.
Türk Dış Politikasının Analizi, (2001). (Der. SÖNMEZOĞLU, F.). *Der Yayınları*, İstanbul.

T. KORHAN

Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Türk-Rus Ticari ve ...

103

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, TBMM Hükümeti Dönemi, (1984). T.C. Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara.

Türkiye Salnamesi, (1927). Anadolu Matbaası, İstanbul.

104 *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*

2012-1 (24)